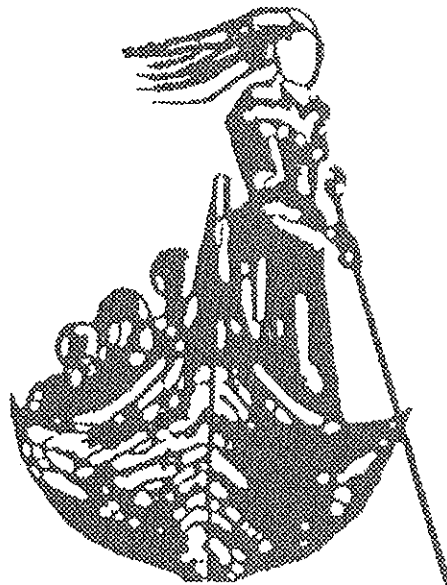

Fra problem til ressurs!

**Kvinnens deltakelse i lokale og regionale plan- og
beslutningsprosesser**

Av

Liv Torill Pettersen

**Kvinneuniversitetet Nord
8286 Nordfold
1995**

FORORD

Denne rapporten er skrevet på oppdrag fra Miljøverndepartementet som også har finansiert arbeidet. Miljøverndepartementet har ansvar for planlegging etter Plan- og bygningsloven (1985), og gjennom prosjektet "Kommuneplanlegging på kvinners vilkår " har de engasjert seg for å øke kvinners deltagelse i planprosesser. Bakgrunnen for rapporten er at de nå ønsker en oppsummering over arbeid som gjøres på dette feltet i Norge.

Kvinneuniversitetet Nord har lenge vært opptatt av spørsmålene om hvordan kvinners erfaringer skal komme med i plan- og beslutningsprosesser. Gjennom arbeidet med denne rapporten har Kvinneuniversitetet Nord fått samlet inn mye dokumentasjon som har gitt oss en god oversikt over arbeid som gjøres i fylkene. Vi vil takke alle våre informanter i alle fylker, i enkelte kommuner og i statlige etater.

Liv Toril Pettersen har skrevet rapporten, mens Marit Stemland og Hannele Jakunaho har vært behjelpelig med å samle inn data. Berit Woie Berg har vært hovedansvarlig for arbeidet.

Steigen, juli 1995

Berit Woie Berg og Liv Toril Pettersen

Innholdsfortegnelse:

1. Innledning	5
2. Datagrunnlag og datainnsamling	6
Del 1	
Kvinnens deltakelse i planprosesser - en oppsummering av dagens situasjon	7
1. Statlig satsing i det kvinneretta arbeidet	8
1.1. Miljøverndepartementet	8
1.2. Kommunal- og arbeidsdepartementet og Statens nærings- og distriktsutviklingsfond	9
1.3. Landbruksdepartementet og Fiskeridepartementet	9
1.4. Likestillingsarbeid i regi av Barne- og familiedepartementet	10
1.5. Annet kvinneretta arbeid og likestillingsarbeid i statlig regi	10
2. Kvinnesatsingen på fylkesnivå	10
2.1. Organiseringen av det kvinneretta arbeidet i fylkene pr. juni 1995	11
2.2. Arbeid og prosjekter i regi av fylkeskommunene retta mot å øke kvinnens deltakelse i planprosesser	12
3. Kvinner og deltakelse i planprosesser på kommunenivå	16
3.1. Sentrale satsinger med hensyn til kvinnens deltakelse i planprosesser	16
3.3.1. Pilotprosjektene	16
3.3.2. "Kommuneplanlegging på kvinnens vilkår"	17
3.3.3. "Metodeutvikling - Strategisk Næringsplan og kvinner"	18
3.2. Et innblikk i det kvinneretta arbeidet i kommunene i dag	19
3.2.1. Kvinneprosjektet i Bø kommune i Nordland (okt. 94 - okt. 96)	20
3.2.2. Kvinneprosjektet i Saltdal kommune (juni 1993 til juni 1995)	22
4. Erfaringer og konklusjoner fra arbeid og prosjekter vedrørende kvinnens deltakelse i lokale og regionale planprosesser	23
4.1. Kvinneperspektiv på samfunnsplanlegging - gjør det noen forskjell?	23
4.2. Organisering	25
4.3. Ansvarliggjøring og forankring, politisk og administrativt - økonomiske virkemidler	29
4.4. Metoder - aktiviteter og arbeidsmåter	30
4.5. Samarbeidspartnere	33
4.6. Forholdet mellom statlig-, fylkes- og kommunenivå	35
5. Konklusjon	36
5.1. Utviklingstendenser	36
5.2. Hva er oppnådd - og hva gjenstår?	36
5.3. Forslag til hva som kan gjøres	37
5.4. Behovet for samordning, kunnskapsoppbygging og videre kartlegging og forskning	38

1. Innledning

Denne rapporten har sin bakgrunn i Miljøverndepartementets arbeid med kvinneperspektiv på samfunnsplanlegging og et ønske fra Miljøverndepartementet om en kartlegging av situasjonen nasjonalt på dette området. Formålet med rapporten er å gi en oppsummering av arbeid og prosjekter når det gjelder kvinners deltakelse i lokale og regionale *planprosesser*.

På oppdrag fra Miljøverndepartementet har Kvinneuniversitetet Nord påtatt seg å:

- Oppsummere hva som skjer i fylker, regioner og noen kommuner når det gjelder arbeid for å få kvinner med i planprosesser.
- Sammenfatte aktiviteten, organiseringen og hvilke erfaringer/konklusjoner de ulike aktørene har gjort.

Kvinnens deltakelse i plan- og beslutningsprosesser er en sentral del både i likestillingspolitikken og i den kvinneretta distriktspolitikken. Likestillingsarbeidet inneholder tema som rekruttering av kvinner til politisk arbeid og rekruttering av kvinner til ledende stillinger i det offentlige (deriblant planleggerstillinger). I den kvinneretta distriktspolitikken har en blant annet vært opptatt av at kvinner skal bli aktive bidragsyttere i utformingen av egen arbeidsplass og lokalsamfunnet.

Vi har konsentrert oss om å kartlegge arbeidet i den kvinneretta distriktspolitikken. For å synliggjøre aktiviteten med å trekke kvinner inn i plan- og beslutningsprosesser har vi sett på:

- planprosesser på fylkes- og kommunenivå
- mobiliseringsarbeid for å få kvinner med i demokratiske prosesser
- kvinneprosjekter
- etablering av kvinnenettverk som blant annet har til formål å påvirke beslutningsprosesser

Hovedvekten i vår kartlegging er lagt på prosjekter og arbeid som har en uttalt målsetting om å øke kvinners deltakelse i lokale og regionale planprosesser. Vi har også sett på noe annet arbeid og andre prosjekter som tar opp kvinner og deltakelse i beslutningsprosesser som tema. Noe av det næringsretta tiltaksarbeidet som har vært gjort på kvinners premisser har vært interessant å ta med i den grad det har motivert kvinner til deltakelse i utformingen av næringspolitikken.

Fordi det først og fremst er kvinner og deltakelse i planprosesser som er tema for denne utredningen har vi ikke kartlagt arbeid for å øke kvinners deltakelse i politiske beslutningsorganer og tiltak rettet mot likestilling systematisk. Vi har likeledes konsentrert oss om arbeid og prosjekter som har foregått etter 1990, men vi gir samtidig en *kort* oppsummering av særlig interessante prosjekt og arbeid i årene før.

Vi har ikke hatt mulighet til å foreta en fullstendig kartlegging av det kvinneretta arbeidet i fylker, regioner og kommuner i denne omgang. Det vil derfor kunne foregå arbeid rettet mot kvinners deltakelse i planprosesser som vi ikke har fått med i denne oppsummeringen. Vi vet for eksempel at fylkesmennenes landbruksavdelinger har initiert bygdeutviklingsprosjekt som blant annet har som målsetting at kvinner skal bli aktive bidragsyttere i utformingen av egen hverdag og lokalsamfunnet. Dette arbeidet er ikke kartlagt systematisk. Denne rapporten skulle likevel gi et dekkende bilde av

Del 1

Kvinneres deltakelse i planprosesser - en oppsummering av dagens situasjon

1. Statlig satsing i det kvinneretta arbeidet

Siden begynnelsen av 1980-tallet og fram til i dag har det fra de offentlige myndigheters side vært satt i gang et tiltakende antall "kvinneprojekter" som en del av den kvinneretta distriktpolitikken. Myndighetenes kvinnesatsing har delvis vært initiert og satt i gang via Distriktenes Utbyggingsfond og delvis via departementene. Kvinner på "grasrota" har også spilt en viktig rolle som pådrivere og flere kvinneprojekter har blitt iverksatt etter initiativ fra kvinner på lokalt nivå.

Likestillingspolitikken startet tidligere og ble befestet på 1970-tallet med opprettelsen av Likestillingsrådet og innføringen av likestillingsloven. Likestillingsarbeidet og kvinneretta tiltak er organisert hver for seg og på ulike måter. Arbeidet har ulikt utgangspunkt, forskjellige virkemidler og har i stor grad blitt drevet uavhengig av hverandre¹. I dag har regjeringen som mål å integrere likestilling og kjønnspektiv på alle politikkområder og i all offentlig forvaltning. Dette begrunnes med at likestillingspolitikken skal bli mer effektiv. I stedet for å komme i etterkant og bøte på med ekstratiltak, skal likestillingshensynet komme inn allerede i startfasen. Vi skal i denne omgang ikke gå grundig inn på den totale statlige satsingen, men bare kort skissere den satsingen som har hatt særlig betydning for arbeidet med å øke kvinners deltakelse i planprosesser.

1.1. Miljøverndepartementet

Miljøverndepartementets kvinnesatsing har sin bakgrunn i departementets ansvar for planlegging etter Plan- og bygningsloven av 1985. Arbeidet med å øke kvinners deltakelse i regionale- og lokale planprosesser begrunnes både ut fra hensynet til demokrati og medbestemmelse og med behovet for kvinners erfaringer i planprosesser. Når stadig flere oppgaver desentraliseres og delegeres blir det viktig at alle grupper i samfunnet deltar i de demokratiske og bestemmende organene. I en tid med dype strukturelle problemer og krav til omstilling når det gjelder arbeidsmarked, verdenshandel og miljøpolitikk har behovet for andre verdier enn økonomiske og tekniske blitt satt på dagsorden. Kvinner har ofte andre verdier, en annen innfallsvinkel og et annet erfaringsgrunnlag som er verdifullt å få med i framtidens planer (Håndbok i alternativ kommuneplanlegging, MD 1993).

På bakgrunn av dette iverksatte Miljøverndepartementet i samarbeid med fire andre departementer og Kommunenes Sentralforbund (KS) prosjektet "Kommuneplanlegging på kvinners vilkår" (også kalt Kvinneperspektiv på samfunnsplanlegging) i 1989. Målet med prosjektet var å øke kvinners deltakelse i planleggingen i kommunene for dermed å få et kvinneperspektiv i den politiske planprosessen. "Kommuneplanlegging på kvinners vilkår" er et pionerprosjekt i arbeidet med å øke kvinners deltakelse i planprosesser. Resultatene fra prosjektet foreligger i evalueringsrapporten "Gjør det noen forskjell?" (Amdam m.fl. 1993), samt i veiledningsbøkene "Håndbok for alternativ kommuneplanlegging" (MD 1993) og "Kokebok i folkelig planlegging" (MD 1992). Prosjektet har fått mye oppmerksomhet både nasjonalt og internasjonalt, og håndboken er nå kommet ut på flere språk.

¹ Se van der Roos (1993a) for en utdyping av forskjellene mellom likestillingspolitikk og kvinneretta distriktpolitikk.

lagt føringer på landbrukskontorene ved at midler er øremerket kvinneretta tiltak. Kvinner er for eksempel en prioritert målgruppe når det gjelder tildeling fra bygdeutviklingsfond.

Fiskeridepartementets kvinnesatsing er hovedsakelig kanalisert gjennom Fiskerinæringens Kvinneutvalg (FKU) som ble opprettet høsten 1991. FKU skal være en pådriver i likestillingsarbeidet i fiskerinæringen og medvirke til en høyere kvinnerepresentasjon i styrer, råd og utvalg i fiskerinæringen. Videre skal utvalget arbeide for å synliggjøre kvinnene i norsk fiskerinæring og de ressursene kvinnene besitter. FKU har som hovedmål å styrke kvinnesituasjonen i fiskerinæringen og i kystsamfunnene ved å legge grunnlaget for økt innflytelse og deltakelse i næring og samfunn. FKU forvalter midler bevilget over fiskeriatvanten (kvinneretta midler i kystnorge), de har en informasjons- og rekrutteringsfunksjon og en strategi- og tilretteleggingsfunksjon. Kvinneutvalget er også høringsinstans i aktuelle saker. (Vedtekter for FKU, Fiskeridepartementet 1991). Utvalgets arbeid er i dag rettet inn mot 66 fiskeriavhengige og usentrale kommuner. FKU's målsetting er å finne strategier og iverksette tiltak som kan dempe kvinnefraflyttingen fra disse kommunene. FKU arbeider med fire typer tiltak: Kompetanseoppbygging, etableringer, nettverksbygging/informasjon og prosjekter (Årsmelding, FKU 1994).

1.4. Likestillingsarbeid i regi av Barne- og familiedepartementet

Barne- og familiedepartementet (BFD) har ansvaret for den statlige likestillingspolitikken. Likestillingsarbeidet foregår i regi av Likestillingsrådet i BFD. BFD har initiert to store Handlingsprogram for likestilling i departementene. Det første i perioden 1986-1989 og det andre i perioden 1991-1994. Som et ledd i likestillingsarbeidet har en rekke departementer utarbeidet egen handlingsplan/ handlingsprogram for likestilling. Målsettingen i likestillingspolitikken er integrering av likestillingsperspektivet på alle departementers fagområder og at likestillingshensynet skal inngå som et selvfølgelig ledd i vurderinger på alle saksområder (Rapport fra erfaringskonferanse 27.10.92, BFD 1992).

1.5. Annet kvinneretta arbeid og likestillingsarbeid i statlig regi

Av annet statlig kvinneretta arbeid og likestillingsarbeid vil vi nevne at Kirke, undervisnings- og forskningsdepartementet har et eget likestillingsekretariat som jobber med likestilling i forhold til utdanningsinstitusjoner og utdanningspolitikk. Dessuten har Sametinget sommeren 1995 opprettet en egen stilling som kvinneprosjektleder, som skal arbeide med spørsmål angående samekvinner.

2. Kvinnesatsingen på fylkesnivå

Det kvinneretta arbeidet på fylkes- og kommunenivå kom for alvor i gang med DU's Kvinneprogram. Hovedvekten av det kvinneretta arbeidet har vært næringsretta, som tiltaksarbeid og arbeid retta mot kvinnelige etablerere, der målsettingen har vært å skape sysselsetting for kvinner. Det har imidlertid også vært iverksatt tiltak som har hatt som mål å mobilisere kvinner til deltakelse på ulike arenaer.

Akershus, Oslo, Vestfold og Østfold har ikke vært omfattet av DU's virkemidler og har følgelig heller ikke hatt koordinator for det kvinneretta arbeidet gjennom DU's Kvinneprogram. I disse fylkene har kvinnetiltakene hovedsakelig vært retta mot likestilling. Akershus, Oslo og Østfold har ansatt likestillingskonsulenter, mens Vestfold har en ansatt som jobber med likestillingsspørsmål i tillegg til annet arbeid. I Østfold har det også kommet i gang kvinneretta arbeid i nærings- og ressursavdelingen retta mot kvinnelige etablere.

Flere andre fylker har også ansatt likestillingskonsulenter og driver likestillingsarbeid parallelt med det kvinneretta arbeidet. Finnmark skiller seg ut ved at fylkeskommunen har et eget kvinnesekretariat ved fylkesrådmannens kontor som har ansvaret for likestillingsarbeidet i fylket (2 stillinger).

Det foregår ellers kvinneretta arbeid ved landbruksavdelingene hos Fylkesmannen i en rekke fylker. Blant annet i Akershus, Nordland, Nord-Trøndelag, Rogaland, Telemark og Vest-Agder. Det arbeides med nettverksbygging, bygdeutviklingsprosjekter, næringsretta arbeid som etablereropplæring og tiltak retta mot å få kvinner inn i landbruk og skogbruk. Deler av dette arbeidet foregår i samarbeid med fylkeskommunen.

Fylkeskommunene har ulike strategier i det kvinneretta arbeidet. Flere av fylkeskommunene har valgt en strategi der det satses like mye på integrering og særtiltak retta mot kvinner. Andre har valgt integrering som hovedstrategi og har få særlige kvinnetiltak².

2.2. Arbeid og prosjekter i regi av fylkeskommunene retta mot å øke kvinners deltakelse i planprosesser

Fylkeskommunens arbeid retta direkte mot kvinners deltakelse i beslutningsprosesser kan deles i tre områder:

1. Tiltak retta innad i fylkeskommunen og i forhold til fylkesplanprosessen.
2. Tiltak retta mot kommunene.
3. Tiltak retta mot kvinnene.

1. Tiltak retta innad i fylkeskommunen og i forhold til fylkesplanprosessen.

Arbeid retta innad i fylkeskommunen gjelder både likestillingsarbeid og innarbeiding av kvinneperspektiv i planprosesser på fylkesnivå.

Bredere og sterkere deltakelse av kvinner i det offentlige liv og på ulike offentlige arenaer er en måte å konkretisere kvinneperspektivet på (Amdam m.fl. 1993). Likestillingsarbeid innad i fylkeskommunen som en del av personalpolitikken vil på sikt kunne gi større andel kvinner i ledende stillinger generelt og i sentrale planleggingsstillinger. Likestillingsarbeid innebærer også arbeid med å øke kvinners politiske deltakelse på fylkesnivå (og kommunenivå).

Det foregår arbeid i flere fylkeskommuner for å rekruttere kvinner til ledende stillinger. Som nevnt har vi ikke kartlagt dette systematisk, men i Akershus, Oslo, Vestfold og Østfold har dette vært et

² For diskusjon av ulike strategier i det kvinneretta arbeidet se Hitland (1993) og Lotherington m.fl. (1992).

For å illustrere noe av det kommuneretta arbeidet har vi trukket fram Møre og Romsdal og Nordland fylkeskommune:

Møre og Romsdal:

Fylkeskommunens nærings- og miljøavdeling v/kvinnekoordinatoren har blant annet som oppgave å følge opp kvinneperspektiv i kommunal planlegging gjennom hjelp, råd og rettleiding. Dette er lagt inn som en del av fylkeskommunens ordinære arbeid, det vil si det planfaglig rettleidningsansvaret overfor kommunene (etter Plan og bygningsloven). Fylkeskommunen har gitt generell informasjon og oppmodet kommunene til å bruke "Håndbok i alternativ kommuneplanlegging". Det er også gitt ut en egen informasjonsavis "Jentespranget". For tiden har kvinnekoordinatoren kontakt med kommunene og bistår i mobiliseringsprosesser i planarbeid hvor det er ønskelig. Følgende kommuner arbeider med rullering av kommuneplanene og forsøker/ønsker å trekke kvinner inn i planprosessen: Fræna, Giske, Surnadal, Midsund, Sula og Norddal. Til nå har kvinnekoordinatoren bare vært direkte involvert i en kommune, Surnadal (Koordinatoren for kvinneretta tiltak i fylkeskommunen).

Nordland:

Nordland fylkeskommune har arbeidet med å integrere kvinneperspektiv i "Program for helhetlig kommuneplanveiledning". Videre har prosjektet "Kommuneplanlegging på kvinners vilkår" blitt fulgt opp av seminar med kommunene i Nordland som målgruppe. Fylkeskommunen har også satt plankrav til kommunene, og som et resultat av det har de fleste nordlandskommuner næringsplaner der tiltak retta mot kvinner er gitt en særskilt oppmerksomhet (Melding om kvinnesatsing, Nordland Fylkeskommune 1995).

3. Arbeid retta mot kvinnene.

Vi har valgt å konsentrere oss om nettverks-/mobiliseringsprosjekt som har en uttalt målsetting om å mobilisere kvinner i kommunene til deltakelse i utviklingen av egen hverdag og lokalsamfunn. Deler av annet kvinneretta arbeid i fylkeskommunene har også elementer av å involvere kvinner i planprosesser, dette gjelder for eksempel stedsutviklings- og bygdemobiliseringsprosjekt. Indirekte kan også selvtilitskurs, utdannings- og kompetansehevingstiltak bidra til at kvinner involverer seg mer i planprosesser.

I de fleste fylker foregår nettverksarbeid, men det er ulike måter å organisere nettverksarbeidet på og ulike kvinnegrupper er målgruppen. Fylkeskommunens involvering og rolle i dette arbeidet varierer også. Hedmark og Troms fylkeskommune har for eksempel støttet opp om nettverk som har vokst fram fra lokalt initiativ i kommunene. Et eksempel på en annen arbeidsmåte er Sør-Trøndelag der de har *ett* fylkesdekkende kvinnenettverk (i tillegg til nettverk i noen av kommunene). Vi skal se nærmere på de fylker der fylkeskommunen v/kvinnekoordinatoren har en sentral rolle som pådriver i nettverksarbeid i et stort antall kommuner. Dette gjelder Sogn og Fjordane, Oppland og Nordland.

I Sogn og Fjordane, Oppland og Nordland pågår store fylkeskommunalt initierte nettverksprosjekt i kommunene. Målsettingen er: *å få flere kvinner med som aktive bidragsyttere og premissleverandører i utviklingen av egen hverdag, arbeidsplasser og lokalsamfunn*. I disse prosjektene er strategien å skape lokal forankring og forståelse for kvinnesatsingen. Gjennom lokal mobilisering av kvinner i kommunene er målet å bidra til nye samhandlingsarenaer mellom kvinner og kommunene. Det er lagt opp til en bred mobilisering av kvinnene ved at målgruppen er alle

3. Kvinner og deltakelse i planprosesser på kommunenivå

I denne gjennomgangen vil vi oppsummere sentrale enkeltprosjektsatsinger og gi et innblikk i arbeid og prosjekter som foregår i kommunene i dag når det gjelder kvinners deltakelse i lokale planprosesser.

3.1. Sentrale satsinger med hensyn til kvinners deltakelse i kommunale planprosesser

Når det gjelder kvinners deltakelse i planleggingsprosesser i kommunene er det tre store sentrale satsinger som skiller seg ut:

1. Pilotprosjektene i kommunene: Tinn, Andøy og Sør-Varanger på slutten av 1980-tallet (1988-1991). Disse prosjektene vokste delvis fram ut fra lokalt initiativ og delvis som et initiativ fra DU og KOM. Dette var såkalte "fyrstårn"-prosjekt, som ga signaleffekter for kvinnesatsingen i Norge⁴.
2. "Kommuneplanlegging på kvinners vilkår". Miljøverndepartementets 3-årige prøveprosjekt (1989-1991) i samarbeid med andre statlige organer i 6 kommuner. Prosjektet ble gjennomført i Bremanger, Gausdal, Leksvik, Nesna, Ramnes og Sunndal.
3. "Metodeutvikling - Strategisk Næringsplan og kvinner". Dette prosjektet ble iverksatt av DU i perioden 1992-1993. Fire kommuner deltok i dette prosjektet: Alta, Kvinnherad, Lesja og Sauda.

3.1.1. Pilotprosjektene

Prosjektene i Tinn (Tinnkvinner i vekst, 1988-1991), Andøy (Drømmekommuneprosjektet, 1988-1991) og Sør-Varanger (Grenseløse deg, 1988-1991) var store og omfattende kvinneretta kommuneprosjekter som arbeidet i forhold til kvinners totale livssituasjon. De omfattet også lokalsamfunnsutvikling og utprøving av modeller og metoder i kvinnesatsingen. En uttalt målsetting i alle prosjektene var å øke kvinners deltakelse og innflytelse i sitt lokalmiljø. Disse var pilotprosjekt i det kvinneretta arbeidet som ga signaleffekter for videre kvinnesatsing. Drømmekommuneprosjektet i Andøy fikk en særlig status som nasjonalt prøveprosjekt for å utvikle modeller og metoder for planlegging og tiltaksarbeid på kvinners premisser.

Prosjektene hadde sin bakgrunn i DU's økte kvinnesatsing på slutten av 1980-tallet og i lokal interesse og vilje til kvinnesatsing. Prosjektet "Tinnkvinner i vekst" kom i stand etter lokalt initiativ (ideer fra "Kvinner ut på banen" kursene), og ble finansiert av DU, Telemark fylkeskommune og Tinn Kommune. "Drømmekommuneprosjektet" ble iverksatt på initiativ av Kommunaldepartementet og DU og ble finansiert av Kommunaldepartementet, DU og Andøy kommune. Prosjektet "Grenseløse deg" ble iverksatt ut fra lokalt initiativ (Sør-Varanger Invest,

⁴ Prosjektet "Tiltaksprogrammet i Troms" i kommunene: Salangen, Skjervøy og Tromsø (1988 og 1989) kan også betegnes som et slikt fyrstårn prosjekt. Dette prosjektet ble finansiert av Kommunaldepartementet.

tyder på at for å lykkes med dette er det avgjørende å engasjere både de ansvarlige i etatene og politikerne (Amdam m.fl. 1993) ⁶.

Oppfølgingen av prosjektet i kommunene varierer. I en av kommunene, Leksvik, har prosjektet blitt fulgt opp av et nytt prosjekt, et organisasjonsutviklingsprosjekt. Vi har fått ulike tilbakemeldinger fra våre informanter i de seks kommunene angående oppfølging og "varige" endringer etter det opprinnelige prosjektet. Følgende utsagn kan illustrerer dette:

"Prosjektet har befestet medvirkning i kommuneplanprosesser. Jeg føler at vi prøver å ivareta erfaringene og de prosessene som ble igangsatt og vi har fått større forståelse for kvinneperspektivet både politisk og administrativt."

"Vi har hatt mest glede av den nye arbeidsformen vi lærte under prosjektet, og i dag har vi folkemøter som en del av planprosessene i kommunen. Vi har hatt relativt bra deltakelse av kvinner på møtene."

"Vi inviterte kvinnene til oss, i stedet burde vi kanskje gått ut til kvinnene - til deres arenaer og organisasjoner?"

"Vi har politiske vedtak i kommuneplanene om at saker skal belyses fra kvinnenes side, men det følges ikke opp i praksis. Det er ingen som har ansvaret for det."

"Det har ikke vært noen særlig oppfølging av prosjektet. Det har ikke vært noen varig endring i kommunale arbeidsmåter for å øke kvinners deltakelse."

Disse utsagnene gir ikke grunnlag for noen helhetlige vurderinger av oppfølging og "varig" lærdom av prosjektet. Utsagnene illustrerer imidlertid at slike prosjekt kan sette i gang endringsprosesser, men at oppfølging ofte er nødvendig for å sikre varige endringer. Generelle erfaringer fra det kvinneretta arbeidet kommer fram også i dette prosjektet; *endringer tar tid, og etter at et prosjekt er avsluttet videreføres ikke det kvinneretta arbeidet automatisk.*

3.1.3. "Metodeutvikling - Strategisk Næringsplan og kvinner"

Prosjektet "Metodeutvikling - Strategisk Næringsplan og kvinner" ble satt i gang på initiativ fra DU i 1992-1993. Målsettingen var å utvikle og forbedre strategisk næringsplanlegging som metode, slik at den i sterkere grad ivaretar hensynet til kvinneperspektivet ved utvikling av kommunal næringspolitikk. I dette prosjektet ble det utprøvd to ulike modeller i næringsplanprosessen. En innfallsvinkel var en såkalt "integreert prosess", mens den andre ble kalt "prosess med hjelpegruppe".

⁶ Se Amdam m.fl. (1993) og Kokebok i alternativ kommuneplanlegging (1993) for nærmere redegjørelse for erfaringer.

I tillegg foregår det som tidligere nevnt, arbeid i forbindelse med i strategisk næringsplanprosesser for å få inn kvinneretta tiltak og øke kvinners deltakelse i disse planprosessene i en rekke kommuner. Dette arbeidet settes som oftest i gang innenfor rammene av kommunenes ordinære virksomhet.

En rekke kvinneprosjekter som ikke har som direkte målsetting å øke kvinners deltakelse i lokale planprosesser, kan likevel medvirke til dette. Bygdeutviklingsprosjekter kan for eksempel bidra til steds- og næringsutvikling på kvinners premisser og nettverksarbeid kan bidra til at kvinnenettverkene blir høringsinstanser i kommuneplanarbeidet. Som eksempel kan nevnes prosjektet "Åmli satser på kvinner. Kvinner satser på Åmli" i Aust-Agder, der målsettingen blant annet er å få kvinner til å delta i utviklingen av eget lokalsamfunn. Det foregår også flere bygdeutviklingsprosjekter i regi av Fylkesmennes landbrukskontorer der det arbeides for å få kvinner med i nærings- og nærmiljøutvikling

Etterhvert har også regionalt samarbeid i kvinnesatsingen i fylkene vokst fram. I for eksempel Hordaland og Nordland jobbes det med kvinneprosjekter, nettverksbygging og næringsretta virksomhet i regi av regionrådene.

I Nordland har Vesterålsregionen markert seg, særlig de fire kommunene Andøy, Sortland, Bø og Øksnes. De har hatt aktiv kvinnesatsing over lengre tid og flere kvinneprosjekter i kommunene. Kvinnesatsingen har hatt sitt utspring i lokalt initiativ, og etterhvert i samarbeid med sentrale myndigheters kvinnesatsing. I dag følges kvinnesatsingen i Vesterålen opp både kommunalt og regionalt med det planlagte "Veksthusprosjektet". Dette prosjektet er ikke direkte rettet mot å mobilisere kvinner til lokalsamfunnsutvikling eller deltakelse i planprosesser, men rettet mot å få kvinner til å se nye utdannings- og arbeidsmuligheter i sin egen distriktsregion. Prosjektet er et samarbeid mellom FKU, SND, KAD og de fem Vesterålskommunene.

Vi skal avslutte denne gjennomgangen med å gå nærmere inn på kvinneprosjektene i Bø og Saltdal kommune i Nordland.

3.2.1. Kvinneprosjektet i Bø kommune i Nordland (okt. 94 - okt. 96)

Bakgrunn:

Bø kommune har som målsetting at kvinner skal trives i og rekrutteres til Bø. Dette er avgjørende for kommunens framtid. Ønsket er å skape et grunnlag for å få til endring både hos kvinnene selv og i de beslutningsfora som har mulighet til å påvirke for endring. Det pågående prosjektet er det tredje kvinneprosjektet i Bø og en ønsker nå å rette opp feiltrinn fra de to foregående prosjektene. Disse hadde liten tilknytning til kommuneadministrasjonen, og arbeidet som ble gjort i prosjektene ble dermed i stor grad usynlig for den kommunale ledelsen. I det nye prosjektet er det lagt vekt på å få en langt sterkere integrering og forankring av prosjektet i kommunens øvrige arbeid. Ønsket er at kvinneprosjektet skal legge et grunnlag som kommunen og kvinnene i Bø kan bygge videre utvikling på. Skolering og mobilisering både av kvinnene og kommuneorganisasjonen er derfor sentralt i prosjektet.

3.2.2. Kvinneprosjektet i Saltdal kommune (juni 1993 til juni 1995)

Målsetting

Generelt skal prosjektet bidra til:

Å legge forholdene til rette slik at spesielt unge kvinner kan tilbys arbeid og øvrige tilbud som gjør det attraktivt å fortsette å bo i, eventuelt flytte tilbake til kommunen.

Tilrettelegging av tiltaksarbeid på kvinners premisser, derav holdningsendringer, motivasjon, nettverksbygging og oppfølging av kvinnelige etablerere.

Konkret ved:

Mål A:

"Opprettholdelse av dagens antall kvinnelige arbeidsplasser i kommunen." Dette innebærer at alternative arbeidsplasser minst skal erstatte de arbeidsplasser som går tapt.

Mål B:

"Gjennomføre kompetansehevende tiltak som skal resultere i at kvinner i kommunen kan dekke en større del av stillingene som i dag må dekkes ved ansettelse av utenbys søkere." Målformuleringen innebærer bl.a. også etablereropplæring med det formål å etablere egen arbeidsplass.

Aktivitet/tiltak:

Styringsgruppas strategi: "Alle tiltak skal rotfestes i lokale folk og ressurser."

1. Bevisstgjøring om kvinneperspektiv hos toppledelsen i Saltdal kommune.
2. Veiledningstjeneste for etablering og bygdeutvikling for kvinner.
3. Styrking av eksisterende nettverk og tiltaksmiljø.
4. Innarbeiding av kvinneperspektiv i strategisk næringsplan.
5. Løpende jobbskaping - etablering, praksisplasser etc.

Punkt 1 og 4 er særlig interessant ut fra kvinneperspektiv på samfunnsplanlegging. Arbeidet med strategisk næringsplan skal være ferdig i løpet av høsten 1995. Målsettingen er å innarbeide et kvinneperspektiv i denne planen. Prosjektleder i kvinneprosjektet har deltatt i planarbeidsprosessen og Kvinneuniversitetet Nord har kommet med innspill i planprosessen og deltatt i arbeidet med å bevisstgjøre kvinneperspektivet hos toppledelsen i Saltdal kommune .

Organisering:

Prosjektleder plassert på næringsavdelingen.

Styringsgruppe.

Finansiering:

Saltdal kommune (35%)

SND/Nordland fylkeskommune (65%)

Vi skal nå gå over til å oppsummere noen erfaringer og konklusjoner fra de ulike kvinneprosjektene og arbeidet med å øke kvinners deltakelse i plan- og beslutningsprosesser.

tatt kontakt med etablerte organisasjoner som bondekvinnelag og sanitetsforeninger. Erfaringene med arbeidsmåtene skal vi komme tilbake til i avsnittet som omhandler metoder.

Det er vanlig (men ikke uproblematisk) å anta at kvinner har visse grunnleggende normer og verdier felles. Det som i dagligtalen ofte kalles "myke verdier". I Håndbok i alternativ kommuneplanlegging (MD 1993) konkretiseres myke verdier som "å utvikle og opprettholde sosiale fellesskaper, samt vern av naturen og alt levende liv". Ikke alle kvinner står for dette, og det er selvsagt mange menn som også står for de samme verdiene.

Erfaringene fra prosjektet "Kommuneplanlegging på kvinners vilkår" viser at kvinner er opptatt av tema som omsorg, sysselsetting, oppvekstmiljø, hverdagslivets organisering og miljøspørsmål i sitt lokale miljø. Prosjektet medførte større helhetstenkning og at områder som oppvekst, omsorg, kultur og miljø fikk styrket status i kommuneplanarbeidet. I kommuneplanene er omsorg for mennesker og naturmiljø like viktig som det tradisjonelle hensynet til økonomisk og teknisk-rasjonell tenkning. Men kvinnene er ikke opptatt bare av såkalte myke verdier. Erfaringene fra Leksvik kommune er at kvinnene var like opptatt som menn av veibygging, vann og kloakk, men i tillegg var kvinnene opptatt av så mye mer.

I prosjekt "Metodeutvikling - Strategisk næringsplan og kvinner" var det også vanskelig å peke på hva som er et kvinneperspektiv, men en felles erfaring er at kvinner bidro med nye tanker, innspill og forslag til positiv utvikling av arbeids- og næringslivet i kommunene.

I en undersøkelse blant kvinnene i NettOpp-prosjektet finner van der Roos (1993b) at kvinnene ønsker seg hverdagen på en annen måte enn den tradisjonelle organiseringen av kommunene gir anledning til. Kvinnene ønsker å knytte sammen de ulike bitene i sin hverdag: arbeid og fritid, barn og eldre. Van der Roos oppsummerer kvinnenes framtidønsker på følgende måte:

"De ønsker arbeid i fellesskap og fritid i fellesskap, og de tenker seg mindre klare skillelinjer mellom fritid og arbeid." (van der Roos 1993b, s. 27)

Videre trekker van der Roos fram to andre hovedverdier hos kvinnene:

- omsorg for ulike grupper
- trivsel og miljø, blant annet gjennom bedre miljøvern.

Hun oppsummerer kvinnenes verdigrunnlag i stikkords form på følgende måte:

"De tenker helhet framfor sektor, omsorg og fellesskap framfor konkurranse og miljø framfor økonomi." (van der Roos 1993b, s. 28)

Disse verdiene var også fremtredende i en undersøkelse blant kvinnene i NettNo-prosjektet i Nordland (Guldvik og van der Roos 1995). Til tross for store variasjoner i kommunale og regionale forhold og i individuelle levekår synes altså kvinner å ha nokså sammenfallende tanker om hva "den gode kommunen" og "det gode (kvinne)liv" består i.

Kvinneperspektiv kan altså konkretiseres på flere måter i samfunnsplanleggingen. Det viser seg at fokus på kvinneperspektiv i planprosesser bidrar til nye arbeidsmåter og andre

endre handling eller atferd og integrering av *perspektiver* for å endre forståelse eller forestillinger. Integrering av tiltak kan være innføring av ny teknologi eller nye arbeidsmetoder noe som medfører *forandring*. Integrering av perspektiver, for eksempel kvinneperspektiv, vil innebære dyptgående endringer i organisasjonen, ved at det legges til grunn nye verdier og forestillinger, med tilhørende strukturelle endringer, noe Nylehn betegner som *forvandling*.

Guldvik (1995) peker på at endring møter ulike typer motstand etter hvor omfattende endringene er. Forandring kan føre til teknisk motstand, mens forvandling er endring som kan føre til politisk/ideologisk motstand og den er vanskeligere å overvinne. Skal et politikkområde integreres i organisasjonen må det skje en reell omprioritering. Dette innebærer ofte en omfordeling og ofte en maktforskyvning, som får organisasjonsmessige konsekvenser (Melding av kvinnesatsing, Nordland fylkeskommune 1995). Slike omfattende endringer (forvandling) vil kunne møte sterk motstand, for eksempel fra de som innehar maktposisjoner i organisasjoner.

Integrering er altså heller ingen uproblematisk strategi. Dette gjenspeiles også i erfaringene fra integreringsarbeidet. For eksempel beskriver Hitland (1990) i rapporten "Kvinnepolitikk på dagsorden" den motstand som innarbeiding av kvinnepolitikk i planprosesser og etableringen av Kvinnesekretariatet i Finnmark fylkeskommune møtte. Erfaringene med integrering så langt tyder også på at det er lett å *integrere bort* kvinneperspektivet, særlig hvis ingen ansvarliggjøres i organisasjonen i forhold til integreringen.

Problemene med integrering kommer tydelig fram i det kvinneretta arbeidet på fylkesnivå. Til tross for intensjoner om integrering, er dette arbeidet fremdeles svært avhengig av koordinatorstillingene. Lite tyder på at kvinneperspektivet er blitt integrert eller at erfaringene systematisk blir videreført. I vår kartlegging gjenspeiles dette tydelig i at aktiviteten i det kvinneretta arbeidet er størst i de fylkene som har egne stillinger som kvinnekoordinator. I de fylker der ansvaret for det kvinneretta arbeidet defineres inn under andre "ordinære stillinger" er det en tendens at aktiviteten bli mindre. Vi har også eksempler på fylker der det kvinneretta arbeidet reduseres drastisk etter at prosjektstillingen som kvinnekoordinator er falt bort.

I likestillingsarbeidet pågår også en debatt om integrering eller særtiltak. Argumenter mot egne likestillingsutvalg er på mange måter de samme argumenter som mot segregering av forhold som gjelder kvinner generelt. Faren ved å ha et eget utvalg med merkelappen "likestilling" er at det kan bli en sovepute for andre instanser. Faren ved å ikke ha et slikt utvalg, er at ulike kvinnegruppers interesser ikke blir ivarettatt i det hele tatt. I stedet for at et nytt perspektiv blir integrert i systemet slik at det skjer endringer, kan det forsvinne fordi det ikke finnes aktører som har makt, innflytelse og interesser av å ivareta dette perspektivet.

Målsettingen i regjeringens integreringspolitikk er at kvinneperspektiv eller kjønnsperspektiv skal "sitte som en ryggmargsrefleks" og påvirke alle viktige beslutninger. Ut fra vår kartlegging tyder lite på at kvinneperspektivet er blitt en "ryggmargsrefleks" som påvirker alle viktige beslutninger i offentlig forvaltning. Enkelt personer i organisasjonene har riktignok etterhvert tilegnet seg denne "ryggmargsrefleksen". Dette resulterer i at integreringsarbeidet foreløpig er svært personavhengig.

Den sentrale problemstillingen blir da: Hvordan lykkes med å integrere kvinnesatsingen i det politiske og administrative system, slik at kvinneperspektivet "gjennomstyrer" hele organisasjonen?

"Selv om Nordland har hatt en forholdsvis høy profil på kvinnesatsingen kan det ikke konkluderes med at kvinnesatsingen er et integrert politikkområde i Nordland. Det er fremdeles behov for oppfølging og videreutvikling for å følge opp regionalpolitikken og lokale initiativ.... Ønsker en helhetlig utvikling av Nordlandssamfunnet, der kvinner deltar på arenaer innenfor politikkkutforming, i beslutningsprosesser, i samfunns- og næringsliv på lik linje med menn, må det opprettholdes en faglig kompetanse i fylkeskommunen som kan ivareta og peke på viktige trekk som fremmer en slik utvikling." (Melding om kvinnesatsing, Nordland fylkeskommune 1995, s.11)

Erfaringene fra Oppland er at instanser med egne stillingsressurser knyttet opp mot kvinneveretta arbeid og med øremerkede midler til dette arbeidet i størst grad gir tilbakemelding om positive resultat. Det er også disse instanser som gir tilbakemelding om at positive holdningsendringer har funnet sted. I konklusjoner fra et oppfølgingsseminar for det kvinneveretta arbeidet står følgende:

"Kvinneveretta satsing bør integreres i organisasjoner gjennom at stillingsressurser og midler til tiltak øremerkes. Der dette ikke er tilfelle, synes tiltakene å oppnå lav prioritet, selv om de er nedfelt i planer. Konkrete målsettinger, eierforhold til planer og ansvarliggjøring i forhold til oppfølging synes videre å være sentrale faktorer for å oppnå resultater gjennom den kvinneveretta satsingen." (Oppland fylkeskommune: Sak 0024/95, s. 3)

I Andøy kommune har kommunestyret vedtatt en rekke punkter for å sikre innarbeidelse av kvinneverperspektivet i daglige rutiner. Blant annet skal enhver politisk sak inneholde minst en setning om den betydning saken har for kvinner. Videre har Andøy forsøkt å sikre dette gjennom å få sentrale aktører i systemet til å innse at det er viktig, både for kvinner og ikke minst for kommunen som helhet, å tenke på nye måter. Erfaringene fra Andøy og andre kommuner som har prøvd lignende viser imidlertid at det ikke alltid er like lett å følge opp slike politiske vedtak i daglige arbeidet i kommunen.

Integrering av det kvinneverperspektivet kan deles i to. Det er for det første snakk om integrering i ulike plandokumenter, som for eksempel kommuneplanen, og for det andre hvordan det til daglig er integrert i det øvrige arbeidet (Lotherington m.fl. 1992). Det ser ut til å være lettere å integrere kvinneverperspektivet eller kvinnevertiltak på papiret enn i det den daglige praksisen. Vi skal komme tilbake til dette senere.

Erfaringene tyder altså på at for å sikre integrering bør det øremerkes midler til tiltak og settes av stillingsressurser for å arbeide særlig med integrering. Det er nødvendig med "agenter" i organisasjonen som er ansvarliggjort overfor kvinneveratsingen. Det ser også ut til å være nødvendig å nedfelle integreringstiltak i dokumenter og innarbeid nye rutiner, og ikke minst er det viktig å sørge for at disse retningslinjene blir fulgt i den daglige virksomheten. Integrering av kvinneverperspektiv innebærer dyptgående endringer. Holdninger, verdier og forestillinger hos personer og i organisasjonen må endres. Det er viktig å være klar over at dette tar tid og at slike endringer vil møte motstand.

tyder på at dette hverken er en tilstrekkelig eller nødvendig betingelse for å sikre at kvinners interesser i samfunnet blir bedre ivarettatt.

Det er heller ikke alle kvinner som mener det er nødvendig med særlige kvinneveretta tiltak. Et lite mindretall av de kvinnene (og menn) vi snakket med mente det ikke var behov for en særlig kvinnesatsing eller for å sette spesielt søkelys på kvinners deltagelse i planarbeid. Etter 20 års likestillingsarbeid måtte vi nå kunne ta dette som en selvfølge. De fleste vi snakket med understreket imidlertid betydningen av særlige kvinnetiltak og at arbeidet ble rettet mot forankring og integrering av kvinneperspektiv både politisk og administrativt i fylker og kommuner.

Økonomisk handlefrihet er også viktig. Det er tidkrevende og ressurskrevende å utvikle nye organisasjonsstrukturer, metoder og holdninger. En uttalelse fra Oppland kan understreke dette:

"Egen evaluering tyder på at integrering av det kvinneveretta arbeidet, gjennom øremerka personalressurser og driftsmidler, er en nødvendighet for at ønsket endring skal finnes sted på dette området." (Oppland fylkeskommune: Sak 0024/95, s. 4)

Videre heter det:

"Det er verdt å merke seg at der holdningsendringen har skjedd, har arbeidet vært forsøkt integrert i organisasjonen gjennom øremerkede midler og stillingsressurser. De instanser som ikke har slike øremerkede midler rapporterer om liten eller ingen holdningsendring."

Økonomiske virkemidler har vært avgjørende i kvinnesatsingen og er fremdeles svært viktig for videre arbeid med å øke kvinners deltagelse i plan- og beslutningsprosesser.

4.4. Metoder - aktiviteter og arbeidsmåter

Med metoder tenker vi på hvordan motivering, mobilisering og aktivisering blir lagt opp, og hvordan forholdene legges til rette for at prosesser kan skje og nye arenaer utvikles.

Det har vært prøvd ulike typer tiltak og ulike arbeidsmetoder i det kvinneveretta arbeidet. Arbeidsformen og organisasjonsmønstre i det kvinneveretta arbeidet viser på mange måter nye tilnærminger. Lotherington m.fl. (1992) mener det er en alternativ form for planleggingsarbeid, i skjæringspunktet mellom mobilisering, motivering og kompetanseheving, som framfor alt tar utgangspunkt i læring via tidligere erfaringer. Det har i stadig større grad blitt tatt i bruk arbeidsmetoder, som legger vekt på demokratiske prosesser, med kvinnene på grasrotnivå som sentrale aktører gjennom hele prosjektet. Dette betegnes som en *bottom-up* modell. Bottom-up modeller baserer seg på initiativ og utforming av arbeidet av kvinnene på "grasrotnivå", i motsetning til bottom-down modeller som er initiert og igangsatt ovenfra og som styres ovenfra.

I Nordland er erfaringen fra det kvinneveretta arbeidet at de satsingsområdene som best harmonerer med det målgruppen (kvinnene) er interessert i også får best resultat. Dette oppnås best ved en bottom-up modell der kvinnene er aktivt med i utformingen av arbeidet ut fra sine interesser. I evalueringsrapporten "Foran Fronten?" pekes det på at deltagelse fra brukerne det vil si kvinnene er en forutsetning for å lykkes med arbeidet (Lotherington m.fl. 1992).

Erfaringene fra det kvinneretta arbeidet generelt og integreringsarbeidet spesielt viser som nevnt at skal en nå målene med kvinnesatsingen er det politisk endring som må til (Lotherington m.fl. 1992). Politisk endring innebærer det Nylehn (1992) kaller forvandling og dette er dyptgripende prosesser som vil måtte medføre organisasjonsmessig læring. En innfallsvinkel for å oppnå dette er å utprøve nye organisasjonsmodeller i fylker, kommuner og organisasjoner. Ut fra det vi har kartlagt av kvinneretta arbeid finner vi få forsøk på en slik tilnæringsmåte. I stor grad har det kvinneretta arbeidet og forsøk på å øke kvinners deltakelse i plan- og beslutningsprosess arbeidet innenfor eller på siden av de eksisterende organisasjonsstrukturer.

Lotherington m.fl. (1992) finner imidlertid i sin evaluering av det kvinneretta arbeidet at det i noen fylker er en generell tendens til å løse opp den byråkratiske organiseringen, med større oppmerksomhet om utviklingstenkning og teamarbeid, og en endring av planleggingstradisjon i retning av vektlegging på sosial læring og mobilisering. De finner også at kvinnesatsingen har bedre kår i disse fylkeskommuner enn i de som er preget av en mer byråkratisk organisasjonsstruktur og som holder seg innenfor en tradisjonell, rasjonalistisk planleggingstradisjon¹⁰. Både organisasjonsstruktur og planleggingstradisjon i (fylkes)kommunene har altså betydning for hvordan det kvinneretta arbeidet utformes. Som Lotherington m.fl. påpeker:

"Det kan også være slik at i de fylker som er opptatt av modernisering, vil kvinnesatsinga være et kjærkomment nytt innslag, nettopp fordi den er nytenkende og baner vei for modernisering av administrasjonen generelt." (Lotherington m.fl. 1992 s. 98)

Det kvinneretta arbeidet representerer en ny måte å drive offentlig virksomhet på med hensyn til politikkens innhold, dens organisering og aktørenes deltakelse. Integrering av det kvinneretta arbeidet kan sånn sett bidra til en generell modernisering av offentlig sektor.

Ut fra vårt datamateriale ser frifylkeordningen ut til å ha gitt rom for alternative måter å jobbe på, selv det ikke har foregått så store endringer at det kan betegnes som utprøving av nye organisasjonsmodeller. Frifylkeordningen har særlig gitt grunnlag for et mer utstrakt samarbeid mellom etater på fylkesnivå, noe vi skal komme tilbake til senere.

Blant kommunene har Leksvik kommune, som oppfølging av "Kommuneplanlegging på kvinners vilkår", gjennomført et organisasjonsutviklingsprosjekt. Gjennom utarbeidelsen av kommuneplanen i det første prosjektet ble det avdekket at kommunens organisasjon ikke var "oppdatert" i forhold til de tanker, ideer og arbeidsmetoder som kom fram i arbeidet med kommuneplanen. For å få innarbeidet de nye arbeidsmetodene og perspektivene måtte en endre kommuneorganisasjonen. Målsettingen var å få til en medvirkningsbasert organisasjonsutviklingsprosess innad i kommunen. I prosjektrapporten fra OU-prosjektet (Leksvik kommune 1993) oppsummeres at selve prosessen har vært omfattende og har tatt tid. De konkrete og synlige resultatene står foreløpig ikke i forhold til innsatsen underveis. Endringene ble ikke så store som de hadde håpet på. De kom delvis tilbake i gamle arbeidsformer med formelle høringer til planutkast og liknende, som innebærer en mer "ovenfra og ned" arbeidsmodell i utformingen av kommuneplanen enn det de hadde håpet på. Ut fra dette har ikke målsettingen i prosjektet blitt oppfylt. Likevel har de lært mye av prosessen og sånn sett har prosjektet vært vellykket. Gjennom organisasjonsplanen mener de å ha lagt grunnlaget

¹⁰ For nærmere redegjørelse av ulike planleggingstradisjoner se Amdam og Veggland (1991) og Amdam m.fl. (1993).

være nyttige støttespillere for kvinnekoordinatorer og kvinneprosjektledere. Samarbeid mellom de som jobber med kvinneretta prosjekter og arbeid er også nødvendig. Disse personene er *innovatører* i det kvinneretta arbeidet (Lotherington m.fl. 1992), og de trenger støttespillere og oppbakking for å bevare entusiasmen.

I forbindelse med DUs Kvinneprogram hadde DUs kvinnegruppe en viktig funksjon som faglig diskusjonspartner, og DUs landsdekkende samlinger for koordinatorene var en viktig møteplass. Nordland fylkeskommune tok i 1989 initiativ til å danne et nettverk, Knutepunkt, for at kvinneprosjektledere og andre som jobbet med kvinneretta tiltak i fylket skulle ha en møteplass der de kunne dele erfaringer og få opplæring i kvinneretta prosjektarbeid. Nettverket fungerte godt etter intensjonene så lenge det var forholdsvis mange kommunale prosjekt rundt om i fylket. Det har imidlertid vært problematisk å opprettholde kontinuiteten i nettverksarbeidet.

På fylkesnivå er det i dag etablert samarbeid mellom fylkeskommunens næringsavdeling, fylkesmannens landbruksavdeling og fylkesarbeidskontoret i en del fylker. Det ser ut til at frifylkeordningen særlig har lagt forholdene til rette for et samarbeid i det kvinneretta arbeidet på tvers av etatsgrensene. Ett eksempel er Aust-Agder som gjennom frifylkeordningen har fått til et tverretattlig samarbeid på fylkesnivå. Ett annet eksempel er Nord-Trøndelag der frifylkeordningen ga grunnlag for en tverretattlig organisering av det kvinneretta arbeidet i fylket. I 1991 ble SAKT-gruppen (Samordningsgruppa for kvinneretta tiltak) konstituert og gjennom dette samarbeid mellom fylkeskommunen, fylkesskolesjefen, fylkesarbeidskontoret og fylkeslandbrukskontoret. Erfaringene fra et slikt tverretattlig samarbeid var gode, men også i dette prosjektet kommer betydningen av forankring til organisasjon og ledelse fram. I evalueringsrapporten "Nok SAKT eller mer å si? (Hitland 1993) blir det pekt på at selve prosjektet var svært svakt fundert organisasjonsmessig. Det var ikke opprettet styringsgruppe og prosjektet var frikoplest fra den politiske ledelsen. Dette var uheldig både fordi det bidro til å isolere prosjektet og fordi læringseffekten av det ikke ble god nok.

Det er altså viktig å forankre det kvinneretta arbeidet tverretattlig både på statlig, fylkes- og kommunalt nivå. Flere kvinnekoordinatorer i fylkeskommunene understreket at det var først når det ble etablert samarbeid mellom flere etater at de begynte å se resultater av arbeidet. Vi har tidligere vært inne på at likestillingsarbeidet og kvinneretta tiltak foregår uavhengig av hverandre. Det hadde trolig vært en fordel med et mer utstrakt samarbeid og en samordning av disse arbeidsområdene på de ulike offentlige nivåene.

Det er også viktig med samarbeid mellom de ulike offentlige nivåene. Erfaringene fra Nordland fylkeskommune er at særlig samarbeid med *kommunene* er sentralt. For å få til en vellykket kvinnesatsing må den bygges opp lokalt og i nært samarbeid med kommunene. Det er dette Nordland fylkeskommune har satsset på i nettverksprosjektet, NettNo. Prosjektet er igangsatt av fylkeskommunen, men det utformes og gjennomføres i nært samarbeid med de involverte kommunene (og kvinnene).

Vi kan konkludere med at samarbeid mellom etater på alle nivåer og mellom de ulike nivåene er viktig for å få til en vellykket kvinnesatsing.

5. Konklusjon

Vi skal avslutte denne oppsummeringen med å skissere utviklingstendensene i det kvinneretta arbeidet, se nærmere på hva som er oppnådd og hva som gjenstår, samt skissere forslag til videre arbeid. Helt til slutt vil vi sette opp noen problemstillinger som kan være interessante for videre forskning og kartlegging.

5.1. Utviklingstendenser

Det har skjedd en rekke endringer i det kvinneretta arbeidet fra starten tidlig på 1980-tallet og fram til i dag. Endringene kan oppsummeres i følgende punkter:

- større vektlegging på integrering.
- bredere målsetting i kvinnesatsingen.
- fra næringsorientert profil i det kvinneretta arbeidet til lokalsamfunn- og bygdeutviklings profil.
- mer samarbeid - mellom kommuner, regioner og fylker, mellom ulike etater på fylkesnivå og mellom ulike nivåer.
- fra ovenfra definerte satsingsområder til bottom-up strategier i det kvinneretta arbeidet.
- arbeidet er dreid i retning av mobilisering, nettverksbygging og erfaringslæring.
- større bruk av prosessarbeid.

Det har også blitt rettet mer oppmerksomhet mot kvinners deltakelse i planprosesser både på fylkesnivå og i kommunene

Disse endringene er et resultat av erfaringer fra tidligere kvinneprosjekter som viser at det er avgjørende å integrere dette arbeidet i kommunen både i det politiske og administrative systemet, og at det også er svært viktig at kvinnene selv legger premissene for deltakelse og er med i utformingen av prosjektene.

5.2. Hva er oppnådd - og hva gjenstår?

Hva er så oppnådd i det kvinneretta arbeidet, særlig i forhold til å øke kvinners deltakelse i plan- og beslutningsprosesser?

For det første har en lyktes med å sette problemstillingen på dagsorden. Søkelyset er blitt satt på at verden består av to kjønn med ulike erfaringer og muligheter, og at kvinner i større grad bør delta aktivt i plan- og beslutningsprosesser. Det kvinneretta arbeidet, likestillingsarbeidet, samt prosjekter som "Kvinneperspektiv på samfunnsplanlegging" har satt fokus på at det er viktig at kvinner i større grad deltar i utformingen av samfunnet både på lokalt og regionalt nivå og at kvinners erfaringer bør komme til uttrykk i planer.

For det andre ser det ut til å foregå en holdningsendring på dette området i en del fylkeskommuner og kommuner. Som en av kvinnekoordinatorene sa: *"Tidligere så de på kvinnene som et problem, nå ser de på kvinnene som en ressurs"*.

På organisasjonsnivå dreier det som endringer i organisasjoner. Integrering av kvinneperspektiv krever både endring av arbeidsmetoder (forandring) og organisasjonslæring (forvandling). Det bør jobbes med endring av rutiner og arbeidsmåter og med endring av forståelse og holdninger i organisasjoner. Endring i retning av mindre byråkratiske organisasjoner og andre planleggingstradisjoner kan bidra til å legge forholdene bedre til rette for integrering av kvinneperspektiv.

Endringer i organisasjoner krever organisasjonslæring og dette avhenger blant annet av holdningene hos personene i organisasjonene. Endring i holdninger hos enkeltpersoner (i alle fall hvis det omfatter mange nok) vil kunne bidra til å sette i gang endringsprosesser i organisasjoner, samtidig vil organisasjonsstrukturen og -kulturen bidra til å forme holdningene til personene i organisasjonen. Det er derfor viktig at tiltakene rettes både mot individ- og organisasjonsnivå. Skolering av ansatte vil for eksempel ofte være en nødvendig del i en organisasjonsutviklingsprosess.

Hittil har mye av det kvinneretta arbeidet vært individrettet. For å oppnå målsettingen om integrering tyder erfaringene på at arbeidet med organisasjonsretta tiltak må vies større oppmerksomhet. Det er gjort få forsøk på dette, og det trengs mer systematisk utprøving av en slik tilnæringsmåte.

Endringer av holdninger hos personer og i organisasjoner må gjøres via prosessarbeid og forhandlinger. Dette tar tid og en må være villige til å bruke både økonomiske og personalmessige ressurser på dette arbeidet. I det kvinneretta arbeidet har en etterhvert fått god erfaring i prosessarbeid og en har utviklet teknikker for dette arbeidet. Verktøyet finnes, men det mangler oppfølging for å kunne bruke dette verktøyet.

Det er behov for at staten er pådriver i dette arbeidet, ved å sørge for føringer og virkemidler rettet mot kvinnetiltak og integrering av kvinneperspektiv i plan- og beslutningsprosesser. Stortingsmeldinger legger føringer overfor fylkeskommuner og kommuner. Det er derfor viktig å legge premisser i slike dokumenter for å fremme kvinnetiltak og integrering av kvinneperspektiv i plan- og beslutningsprosesser, og ikke minst har det vist seg at økonomiske virkemidler er viktige i det kvinneretta arbeidet.

5.4. Behov for samordning, kunnskapsoppbygging og videre kartlegging og forskning

I vårt utredningsarbeid har vi erfart at det er vanskelig å få en god oversikt over hvilke ringvirkninger de ulike prosjektene har hatt i forhold til kvinners deltagelse i planarbeid i kommunene.

En årsak til dette kan være at det er mange aktører på banen. Det er mange som jobber med kvinneretta arbeid og ingen har en fullstendig oversikt over hva som foregår. En annen årsak er at arbeidet er prosessorientert. Det er vanskeligere å dokumentere innflytelsen deltagerne får gjennom prosesser enn gjennom for eksempel voteringsordninger. En tredje årsak kan være at det ikke foreligger noen felles rapporteringsrutiner for det kvinneretta arbeidet. Det kunne vært gjennomført ved å ha en form for rapportering til en felles instans som kunne samle og videreføre kunnskapen fra det kvinneretta arbeid.

Del II

Oversikt over grunnlagsmaterialet

1. Grunnlagsmaterialet er innhentet fra følgende kilder

Departementer:

Miljøverndepartementet, Landbruksdepartementet, Fiskeridepartementet, Kommunal- og arbeidsdepartementet.

Fylkeskommuner:

Finnmark, Troms, Nordland, Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag, Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane, Hordaland, Rogaland, Vest-Agder, Aust-Agder, Hedmark, Oppland, Telemark, Buskerud, Østfold, Vestfold, Akershus og Oslo.

Fylkesmannens landbruksavdeling i:

Nordland, Nord-Trøndelag, Rogaland, Vest-Agder, Telemark og Akershus.

Regioner:

Vesterålen regionråd, Lofotrådet, Dalane regionen.

Kommuner:

Finnmark: Alta.

Nordland: Andøy, Bø, Hadsel, Moskenes, Nesna, Saltdal, Sortland, Øksnes.

Nord-Trøndelag: Leksvik.

Møre og Romsdal: Sunndal.

Sogn og Fjordane: Bremanger.

Hordaland: Kvinnherad.

Rogaland: Sauda.

Oppland: Gausdal, Lesja.

Telemark: Tinn.

Vestfold: Ramnes.

Andre:

Fiskerinæringens kvinneutvalg.

SND.

Finnmark: Prosjekthuset i Hasvik.

Nordland: Kvinnenettverkene i Sortland og Øksnes.

Sør-Trøndelag: Holtålen Kvinneforum.

Rogaland: Kvinnenettverket i Sauda, Sauda Næringsutvikling.

Hordaland: Kvinnherad næringservice.

Sogn og Fjordane: Etablererforum for kvinner.

Telemark: Telemark Bedriftsrådgivning, avd. etablererkvinner.

likestillingsutvalg og å samarbeide med statlige, kommunale og fylkeskommunale organer om kvinnetiltak og likestilling. Sekretariatet skal arbeide tverrsektorielt og ha et overordnet ansvar for likestilling og kvinneperspektiv i planlegging og daglig virksomhet i alle etater i fylkeskommunen.

Kvinnekoordinatoren har som sin primære oppgave å mobilisere og tilrettelegge for kvinneretta tiltaksarbeid, næringsutvikling og stedsutvikling, samt integrere kvinneperspektivet i daglig virksomhet og planleggingsarbeid ved utbyggingsavdelingen og i kommunene.

Oversikt over noen viktige prosjekter/arbeid som har hatt som mål å øke kvinners deltagelse i plan- og beslutningsprosesser:

Fylkesnivå:

Prosjektet "Tiltak for kvinner", som ble iverksatt i 1987 i regi av fylkeskommunen og finansiert av Kommunaldepartementet. Første delen hadde som mål å gjennomføre planprosessen i fylket med kvinneperspektiv. Andre delen innebar oppfølging av handlingsplanen og å iverksette konkrete utviklingsprosjekt i fire kommuner i Finnmark. Den tredje delen var etableringen av Kvinnesekretariatet i Finnmark fylkeskommune.

Integrering av kvinneperspektivet i planprosesser inngår som nevnt i arbeidet både til koordinatoren for det kvinneretta arbeidet og til Kvinnesekretariatet.

Kommunenivå:

Prosjektet "Metodeutvikling - Strategisk Næringsplan og kvinner" i Alta kommune (1992-1993).

Prosjektet "Grenseløse deg" i Sør-Varanger kommune (1988-1991).

Arbeidet med strategisk næringsplan i Nesseby kommune.

2.2. Troms

Vi har vært i kontakt med følgende instanser:

Troms fylkeskommune, plan og næringsetaten.

Dokumentasjon:

Troms fylkeskommune (1995): Årsrapport 1994. Kvinneretta arbeid i Troms fylkeskommune.

Troms fylkeskommune (1994): "Vi i Troms" nr. 3 1994 (informasjonsblad utgitt av Troms fylkeskommune)

Kystsamfunnsprosjektet (1994): Statusrapport 1994. Hovedprosjektet. Kommuneprojektene.

Brosjyren "Kystsamfunnsprosjektet i Troms 1993-1998".

Historikk og oppsummering av det kvinneretta arbeidet i Troms:

Troms fylkeskommune startet kvinnesatsingen i 1988 med prosjektet "Tiltaksprogram for kvinner i Troms". Fra 1990 fikk Troms fylkeskommune finansiert koordinatorstilling via DU's Kvinneprogram. Arbeidet med kvinneretta tiltak og arbeidet med barn og unge, ble slått sammen til en stilling i 1993. Troms fylkeskommune legger i dag opp til integrering av det kvinneretta arbeidet i eksisterende aktiviteter.

Med utgangspunkt i DU's virkemidler under kvinneprogrammet har mange prosjekter blitt initiert og fulgt opp både fra DU's side og fra Troms fylkeskommunes side. Det som er spesielt i Troms,

- Andøy kommune (1991): Kommunestyrevedtak 26.08.1991.
- Andøy kommune: Drømmekommuneprosjektet i Andøy 1988-91. Egen rapport.
- Andøy kommune: Prosjektplan "Gudmorprosjektet".
- Bø kommune (1993): Prosjektbeskrivelse. Toårig kvinneprosjekt i Bø.
- Bø kommune (1994): Formannskapssak nr. 94/0129. Fremdriftsplan for kvinneprosjektet.
- Kvinnenettverket i Hadsel: Årsmelding 1994.
- Kvinnenettverket i Sortland: Aktiviteter i kvinnenettverket i Sortland fra 1989 t.o.m. april 1995.
- Kassah, Bente Lind (1993): Erfaringshåndbok fra prosjektet nettverkskreditt. Fiskerinæringens Kvinneutvalg. Tromsø.
- Lofotrådet (1992): Forprosjekt "Kvinne i Lofoten". Rapport.
- Lofotrådet (1995): Lofotrådets veiledningstjeneste for kvinnelige etablerere. Årsberetning 1994.
- Nesna kommune (1992): Kommuneplanlegging på kvinners vilkår. Sluttrapport.
- Nesna kommune: Kvinneprogram.
- Nesna kommune: Brosjyre om kommuneplanlegging på kvinners vilkår.
- Nesna kommune (1994): Næringsplan for Nesna kommune 1994-1997.
- Nordland fylkeskommune (1989): Få fart på Nordland!
- Nordland fylkeskommune (1991): Nordland satser på kvinner! Kvinnerettet arbeid i Nordland. Utbyggingavdelingen.
- Nordland fylkeskommune (1991): "Kvinneprosjektet i Nordland" Sluttrapport 01.12.88-01.03.91. Utbyggingsavdelingen.
- Nordland fylkeskommune (1992): Fylkesplan for Nordland 1992-1995.
- Nordland fylkeskommune (1992): Fylkesplan for Nordland 1992-1995. Handlingsprogram 1993.
- Nordland fylkeskommune (1993): Bygdepolitisk program for Nordland. Handlingsplan 1993-97.
- Nordland fylkeskommune (1994): Fylkestinget sak 47-94; Nordland - et likestilt samfunn og sak 50-94; Likestilling - personalpolitikk i fylkeskommunen.
- Nordland fylkeskommune (1994): Fylkesplan for Nordland 1996-99. Felles planforutsetninger.
- Nordland fylkeskommune: Prosjektbeskrivelse. NettNo. Nettverk for kvinner i Nordland 1994-1996.
- Nordland fylkeskommune: NettNo-posten nr. 2 og 3 1994 og nr. 4 1995.
- Nordland fylkeskommune (1995): Melding om kvinnesatsing.
- Saltdal kommune (1995): Sluttrapport for 2 års kvinneprosjekt i Saltdal kommune, i perioden 7.6.1993-7.6.1995.
- Sortland kommune: Næringsplan for kvinner (utkast).
- Sortland kommune (1993): Næringsarbeid for kvinner 1992/1993. Rapport for prosjektlederperioden 13.05.1992 - 31.08.1993.
- Sortland kommune: Næringsplan i Sortland. Handlingsprogram 1994-97. Næringsarbeid.
- Vesterålen Regionråd (1995): Oversikt over kvinnesatsingen i Vesterålen.
- Øksnes kommune (1992): Næringsplan for Øksnes - kvinnesatsing (høringsutkast).
- Øksnes kommune (1992): Sluttrapport for kvinneprosjektet i Øksnes.
- Øksnes kommune (1992): Forslag til strategisk næringsplan.
- Øksnes kommune (1992): Strategisk næringsplan for Øksnes. Handlingsprogram.

Historikk og oppsummering av det kvinneretta arbeidet i Nordland:

Siden 1988 har Nordland fylkeskommune hatt en målrettet satsing på kvinner. Nordland hadde status som frifylke i perioden 1988-1992. Nordland var også ett av fem prøvefylker som fikk finansiert en koordinatorstilling for det kvinneretta arbeidet i fylket via DU's Kvinneprogram (først perioden 1.12.1988-1.3.1991, senere forlenget ut 1993). I denne perioden var

Dokumentasjon:

Artikkel i Fiskaren: "Kommuneplan på kvinners vis". 15. april 1994.

Fylkesmannen i Nord-Trøndelag, Landbruksavdelingen (1995): Virksomhetsplan 1995.

Fylkesmannen i Nord-Trøndelag, Landbruksavdelingen (1995): Bygdeutviklingsmidlene i Nord-Trøndelag. Handlingsprogram 1995.

Fylkesmannen i Nord-Trøndelag, Landbruksavdelingen (1995): Kontor for bygdeutvikling. Virksomhetsplan 1995.

Leksvik kommune (1992): Kommuneplanlegging på kvinners vilkår. Sluttrapport fra Leksvik kommune.

Leksvik kommune (1991): Kommuneplan Leksvik 1991.

Leksvik kommune (1993): Prosjektrapport. Organisasjonsutviklingsprosjekt, Leksvik kommune.

Miljøverndepartementet (1992): Fylkesplan for Nord-Trøndelag 1992-95. Kongelig resolusjon 17. juli 1992.

Nord-Trøndelag fylkeskommune (1991): Fylkesplan for Nord-Trøndelag 1992-95.

Nord-Trøndelag fylkeskommune (1993): Utskrift fra fylkestinget sak 0004/93A og fylkesutvalget sak 0067/93A.

Nord-Trøndelag fylkeskommune (1993): Handlingsplan for kvinnerettett arbeid i 1993

Nord-Trøndelag fylkeskommune (1994): Rapport for kvinnerettett arbeid i 1993.

SAKT (1992): Samordningsgruppa for kvinneretta tiltak i Nord-Trøndelag. Rapport 1990-91.

Historikk og oppsummering av det kvinneretta arbeidet i Nord-Trøndelag:

Kvinnesatsingen i Nord-Trøndelag startet tidlig, og på fylkesnivå fikk dette arbeidet en annen utforming enn i de andre DU-satsingsfylkene. Fylket hadde prosjektleder for "Koordineringsprosjekt for kvinneprosjekt" allerede før DU's Kvinneprogram ble iverksatt, nemlig i perioden 1.8.87 -1.8.89. Denne stillingen ble oppretta for å fremme kvinneprofilen i fylkesplanarbeidet, og ut fra ønsket om å samordne de kvinneprosjektene som var satt i gang i fylket (SAKT 1992). I januar 1989 ble SAKT-gruppen (Samordningsgruppa for kvinneretta tiltak) konstituert (Fylkestinget i Nord-Trøndelag våren 1988). I 1990 og 1991 hadde SAKT prosjektleder som fungerte som sekretær for gruppa. SAKT-gruppen var tverretattlig, noe som ga grunnlag for samarbeid mellom flere etater på fylkesnivå i det kvinneretta arbeidet. Denne organiseringen av det kvinneretta arbeidet i fylket har sin bakgrunn i Nord-Trøndelags stilling som frifylke (både DU og KAD midlene ble disponert regionalt) i perioden 1988-1992. Etter 1991 har SAKT's arbeid ligget nede på grunn av manglende ressurser. I 1993 hadde fylkeskommunen egen koordinator for kvinneretta arbeid, der SND finansierte 50% av stillingen via Kvinneprogrammet. Denne stillingen ble fra og med 1994 omdefinert slik at det kvinneretta arbeidet nå inngår som en del av stillingen i tillegg til annet arbeid. Politikerne har vedtatt at det skal opprettes en egen stilling for det kvinneretta arbeidet (se vedtak i fylkestinget 1993). Pr. mai 1995 er dette enda ikke gjort.

Det har vært en rekke tiltak og prosjekter retta mot kvinner i Nord-Trøndelag. Aktiviteten ser imidlertid ut til å ha dalt noe de siste årene, særlig arbeidet i regi av fylkeskommunen. I dag foregår mye av det kvinneretta arbeidet via Fylkesmannens landbruksavdeling

Oversikt over noen viktige prosjekter/arbeid som har hatt som mål å øke kvinners deltagelse i plan- og beslutningsprosesser:

Fylkesnivå:

Fylket var tidlig ute med arbeidet retta mot kvinneperspektiv på samfunnsplanlegging, via prosjektet "Koordineringsprosjekt for kvinneprosjekt" (1987-89). I 1987 fikk Nord-Trøndelag

I fylkesplansammenheng har kvinneperspektivet vært lite fokusert, men styringsgruppen "Prosjekt kvinnetiltak" kom med innspill til siste høringsrunde. Disse ble tatt til følge i fylkesplanen 1991-95 (Prosjekt kvinnetiltak 1991-1992. Rapport, 1993).

Kommunenivå:

Flere kommuner har arbeidet med å innarbeide kvinneperspektiv i strategisk næringsplan (f.eks. Meldal) og i kommuneplan (f.eks. Rennebu).

2.6. Møre og Romsdal

Vi har vært i kontakt med følgende instanser:

Møre og Romsdal fylkeskommune, nærings- og miljøavdelinga.
Sunndal kommune.

Dokumentasjon:

Møre og Romsdal fylkeskommune (1989): Kvinnemelding.
Møre og Romsdal fylkeskommune (1989) Kvinnemelding, sammendrag.
Møre og Romsdal fylkeskommune (1993): Kvinnemelding, rullering 1994-97, handlingsplan.
Møre og Romsdal fylkeskommune (1994): Fylkesplan. Felles planføresetnader 1996-1999.
Møre og Romsdal fylkeskommune (1994): Strategisk næringsplan 1993-96 (kortversjon).
Møre og Romsdal fylkeskommune (1994): Handlingsplan for ungdomspolitikken 1994-97.
Møre og Romsdal fylkeskommune (1994): Jentespranget-94. Referat fra kvinnekongressen i Molde nov. 1994.
Møre og Romsdal fylkeskommune (1995): "Planinfo", Møre og Romsdal nr. 1 1995.
Sunndal kommune (1989): Kommuneplan 1991-2000. Del A: Plangrunnlag.
Sunndal kommune (1991): Kommuneplan 1991-2000. Del C: Langsiktige retningslinjer - Samordnede sektorplaner.
Sunndal kommune (1991): Kommuneplan 1991-2000. Del D: Handlingsprogram/ Langtidsbudsjett 1992-1995.
Sunndal kommune (1991): Næringsplan.
Sunndal kommune (1991): Sluttrapport fra prosjektarbeidet "Kvinneperspektiv på samfunnsplanleggingen - kommuneplanlegging på kvinners vilkår".
Sunndal kommune (1995): Næringsplan. Utkast 19.05.95.

Historikk og oppsummering av det kvinneretta arbeidet i Møre og Romsdal:

Møre og Romsdal fylkeskommune har hatt kvinner som satsingsområde siden fylkesplanperioden 1988-91. Som oppfølging av dette ble det laget en egen kvinnemelding i 1989, og en handlingsplan for det kvinneretta arbeidet. Fylkeskommunen har videreført prosjektkoordinatorstillingen for kvinneretta arbeid som DU i sin tid tok initiativet til. Aktiviteten i fylket har vært og er høy når det gjelder kvinneretta arbeid. I Handlingsplanen er hele 67 tiltak skissert.

Oversikt over noen viktige prosjekter/arbeid som har hatt som mål å øke kvinners deltagelse i plan- og beslutningsprosesser:

Fylkesnivå:

I fylkeskommunen er det bred enighet i administrative og politiske organ om at kvinneperspektiv på samfunnsplanlegging er et tema de skal arbeide med. I kvinnemeldingens handlingsplan er arbeidet

det kvinneretta arbeidet overført til en annen stilling og utgjør ca. 50% av arbeidsoppgavene. På fylkesnivå er det et utbredt samarbeid om kvinnesatsingen, og målet med handlingsplanen er å fremme samarbeidet på tvers av sektorene.

Sogn og Fjordane er et foregangsfylke når det gjelder nettverksbygging blant kvinner i kommunene. Dette arbeidet startet allerede i 1991 med prosjektet "Kvinner bli med" (sept. 1991 til okt. 1994). Målsettingen i prosjektet har vært å få flere kvinner til å bli aktive bidragsytere og premissleverandører i utviklinga av arbeidsplasser og lokalsamfunn. Mobilisering av kvinnene har vært viktig og det har særlig vært satset på nettverksbygging og kompetanseheving. I alt har 12 kommuner deltatt i dette prosjektet

Oversikt over noen viktige prosjekter/arbeid som har hatt som mål å øke kvinners deltagelse i plan- og beslutningsprosesser:

Fylkesnivå:

I høringsutkast til nytt handlingsprogram for tiltak retta mot kvinner i Sogn og Fjordane skisseres flere tiltak direkte retta mot å involvere kvinner i planleggingsprosesser. Ett eksempel er tiltak 3.5.: Utvikle argumentasjon og virkemiddel overfor kommunene for å påvirke kommunene til å bevisst involvere kvinner i planleggingsprosesser og legge et kvinneperspektiv i planene, blant annet "Planleggarpermen". Målgruppen er kommuneplanleggere (arbeidsperioden er 1995-1999). Hele punkt fire omhandler å innarbeide kvinneretta tiltak i alt arbeid og på alle nivå i offentlige organisasjoner. I alt skisseres 12 tiltak, derav 5 driftsprega tiltak. Dette er tiltak retta både mot statsetatene og kommunene, i tillegg til internt i fylkeskommunen.

I prosjektet "Kvinner bli med" har det vært jobbet med å få kvinneperspektiv inn i næringsplaner i kommunene.

Kommunenivå:

Prosjektet "Kommuneplanlegging på kvinners vilkår" (1989-1991) i Bremanger kommune.

I kommunene Gaular, Gulen, Vik og Selje er det utarbeidet næringsplaner med kvinnetiltak.

2.8. Hordaland

Vi har vært i kontakt med følgende instanser:

Hordaland fylkeskommune, utviklingsavdelingen hos fylkesrådmannen.

Kvinnherad kommune.

Kvinnherad næringservice.

Dokumentasjon:

ABR-rådgivning (1992): Kvinner og strategisk næringsplanlegging. En prosjektbeskrivelse.

Hordaland fylkeskommune (1991): Kvinneretta tiltak i Hordaland. Statusrapport.

Hordaland fylkeskommune (1992): Forumsamling 2. Kvinnemelding for Hordaland fylke (handlingsplaner for kvinneretta tiltak).

Hordaland fylkeskommune (1992): Forumsamling 3. Kvinnemelding for Hordaland fylke (handlingsplaner for kvinneretta tiltak).

Hordaland fylkeskommune (1994): Kvinnemelding for Hordaland fylke.

2.9. Rogaland

Vi har vært i kontakt med følgende instanser:

Rogaland fylkeskommune, næringsavdelinga.

Fylkesmannens landbruksavdeling.

Dalane regionen.

Kvinnenettverket i Sauda.

Sauda næringsutvikling.

Dokumentasjon:

ABR-rådgivning (1992): Kvinner og strategisk næringsplanlegging. En prosjektbeskrivelse.

Fylkesmannen i Rogaland, Landbruksavdelingen (1994): Verksemdsplan 1995.

Fylkesmannen i Rogaland, Landbruksavdelingen: Prosjektrapport "Etablererskolen for kvinner i Rogaland" 1991-1993.

Rogaland fylkeskommune: Handlingsplan 1992-1993. Kvinneretta arbeid i Rogaland fylke.

Rogaland fylkeskommune: Rapport om "Kvinneretta tiltaksarbeid" i perioden 01.01. - 30.06.93.

Rogaland fylkeskommune: Brosjyre om Etablererskolen for kvinner.

Sauda kommune (1993): Næringsplan for Sauda.

Informasjon om "Marta" - nettverk for kvinnelige etablerere og om Dalane husflidssenter - "Klokkergården".

Historikk og oppsummering av det kvinneretta arbeidet i Rogaland:

Rogaland fikk via DU's Kvinneprogram finansiert en koordinatorstilling på fylkesnivå for det kvinneretta arbeidet. Da tilskuddet fra DU falt bort, ble ikke koordinatorstillingen opprettholdt. Den videre kvinnesatsingen fra fylkeskommunens side har vært rettet mot opplæring for etablererkvinner. I dag har fylkeskommunen ansatt prosjektleder for "Etablererskolen for kvinner i Rogaland"

Rogaland har hatt en del kvinneprosjekter, men i de siste årene ser aktiviteten på fylkesnivå ut til å ha blitt redusert til tross for at Fylkesmannens Landbruksavdeling har økt sin kvinnesatsing. Det er en viss aktivitet i kommunene, særlig når det gjelder satsing på kvinnenettverk.

Oversikt over noen viktige prosjekter/arbeid som har hatt som mål å øke kvinners deltagelse i plan- og beslutningsprosesser:

Kommunenivå:

Prosjektet "Metodeutvikling - Strategisk Næringsplan og kvinner" (1992-1993) i Sauda kommune.

For øvrig ser det ut til å ha vært lite arbeid som har vært direkte retta mot kvinners deltakelse i lokale og regionale planprosesser.

2.10. Vest-Agder

Vi har vært i kontakt med følgende instanser:

Vest-Agder fylkeskommune, næringsetaten.

Fylkesmannens landbruksavdeling.

Vest-Agder fylkesarbeidskontor.

Historikk og oppsummering av det kvinneverett arbeid i Aust-Agder:

Kvinneverett tiltaksarbeid startet opp i 1990 og det har vært ansatt kvinnekoordinator siden 1991 i forbindelse med DU's kvinneverettprogram. Målene har vært å skaffe arbeidsplasser for kvinner og øke kvinners kompetanse, men også å bidra til kvinners deltakelse i lokalmiljøene og integrere kvinneverettarbeid i den ordinære virksomheten for næringssetaten. Det har vært en rekke kvinneverettprosjekter i Aust-Agder. Det har vært stor aktivitet i forhold til kvinnelige etablerere og med hensyn til motivasjon av unge jenter i forhold til yrkesvalg.

Oversikt over noen viktige prosjekter/arbeid som har hatt som mål å øke kvinners deltagelse i plan- og beslutningsprosesser:

Fylkesnivå:

Utvikling av distriktpolitisk handlingsprogram for Kvinnesatsinga i Aust-Agder var prosessstyrt gjennom åpne møter for kvinner i lokalsamfunnene. Samarbeidsgruppen sentralt i fylket initierer og gjennomfører prosessen

Kommunenivå:

Prosjektleder for kvinneverett tiltak i fylket har deltatt i prosessen vedrørende strategisk næringsplan i Arendal kommune.

2.12. Hedmark

Vi har vært i kontakt med følgende instanser:

Hedmark fylkeskommune, næringsavdelingen og personalavdelingen.

Dokumentasjon:

Hedmark fylkeskommune: Ledererfaringsår for kvinner (1993-1996).

Hedmark fylkeskommune (1993): Handlingsplan for likestilling (1992-1996).

Hedmark fylkeskommune (1994): Årsmelding for likestilling (1994).

Hedmark fylkeskommune (1995): Forslag til handlingsplan for kvinner.

Historikk og oppsummering av det kvinneverett arbeid i Hedmark:

Hedmark var ett av DU's prøvefylker for kvinneverett tiltak i perioden 1988-90, og fikk da fullfinansiert stillingen som prosjektkoordinator for kvinneverett tiltak. Fylkeskommunen videreførte stillingen etter at støtten fra DU falt bort (31.12. 1993), og har i dag kvinnekoordinator i full stilling. Det har vært en rekke kvinneverettprosjekter i Hedmark. Oppgavene i dag er nettverksarbeid, (kvinnekoordinatoren støtter opp om de nettverk som springer ut fra lokalt initiativ), kvinneverettprosjekter, tiltaksarbeid og arbeid med en egen handlingsplan for kvinner.

Oversikt over noen viktige prosjekter/arbeid som har hatt som mål å øke kvinners deltagelse i plan- og beslutningsprosesser:

Fylkesnivå:

Kvinnekoordinatoren arbeidet for å sette fokus på kvinner i hvert kapittel i den forrige fylkesplanen, ut fra erfaringen om at de ulike avdelingene forholder seg kun til sitt område. Nå er de i gang med å lage egen handlingsplan for kvinner, og skal avholde konferanse rettet mot kommunene og kvinnene.

Oversikt over noen viktige prosjekter/arbeid som har hatt som mål å øke kvinners deltagelse i plan- og beslutningsprosesser:

Fylkesnivå:

Det har vært gjort en betydelig satsing i Oppland når det gjelder kvinners deltagelse i lokale og regionale planprosesser, blant annet via Oppland fylkeskommunes "Handlingsplan for kvinner". Et av temaområdene under fylkeskommunal og kommunal planlegging er kvinners deltagelse og verdier i planlegging. Det har også vært arbeidet med kvinners deltagelse i planprosesser i kommunene som en del av NettOpp-prosjektet.

Kommunenivå:

Prosjektet "Metodeutvikling - Strategisk Næringsplan og kvinner" (1992-1993) i Lesja kommune.

Prosjektet "Kommuneplanlegging på kvinners vilkår" (1989-1991) i Gausdal kommune.

1.14. Telemark

Vi har vært i kontakt med følgende instanser:

Telemark fylkeskommune, planleggingsavdelingen og næringsavdelingen.

Fylkesmannens landbruksavdeling.

Telemark Bedriftsrådgivning.

Tinn kommune.

Dokumentasjon:

Fylkesmannen i Telemark. Landbruksavdelingen: Virksomhetsplan 1995.

Fylkesmannen i Telemark. Landbruksavdelingen: Bygdemobilisering. Bygdeutviklingsfondets programsatsing 1993 - Retningslinjer.

Rådgivende gruppe for etablereropplæring (1994): Strateginotat for etablereropplæring fra rådgivende gruppe for etablereropplæring. Skien.

Telemark Bedriftsrådgivning A/S (1995): Rapport fra engasjementet "Etablererkvinner" 1991-1994. Bø.

Telemark fylke: Fylkesplan for Telemark 1994-97. Mål og langsiktige retningslinjer mot år 2005.

Telemark fylke: Fylkesplan for Telemark 1994-97. Handlingsdel/tiltak.

Tinn kommune (1994): Rapport Kvinne-/Kompetanseprosjektet 1992-1994.

Tveitan, Ragnhild S. m.fl. (1991): Tinnkvinner i vekst. Sluttrapport 1988-1991.

Diverse notat om kvinnenettverket "Trå til jenter" og nettverkskonferansen april 1995.

Historikk og oppsummering av det kvinneverket arbeidet i Telemark:

Det kvinneverket arbeidet i Telemark startet allerede i 1985 med etablererkursene "Kvinner ut på banen" (Krogh m.fl. 1990b), og ble fulgt opp av kvinneverket i Tinn kommune og etableringen av Telemark Etablererforum. Telemark hadde koordinator for det kvinneverket arbeidet i Fylkeskommunen finansiert via DU's Kvinneprogram. Da tilskuddet fra DU gikk ut i 1992, ble ikke koordinatorstillingen opprettholdt. Det har vært en rekke kvinneverket i Telemark, og det kvinneverket arbeidet i Telemark preges av at mange prosjekter har vært initiert fra "grasrota" og at betydelig deler av arbeidet har vært drevet fram "nedenfra". Fylkeskommunen og DU (nå SND) har hatt en viktig rolle i finansieringen av det kvinneverket arbeidet. Telemark var også tidlig ute med

2.16. Østfold

Vi har vært i kontakt med følgende instanser:

Østfold fylkeskommune, nærings- og ressursavdelingen og personalavdelingen.

Dokumentasjon:

Østfold fylkeskommune (1991): Fylkesplan for Østfold 1992-95.

Østfold fylkeskommune (1995): Informasjon om etablererstipendordningen.

K.R.U. - Østfold: Informasjon om KRU (foreningen kvinner, ressurs & utvikling).

Historikk og oppsummering av det kvinneretta arbeidet i Østfold:

Østfold var ikke blant DU's satsingsfylker i Kvinneprogrammet. Fylket har følgelig ikke hatt egen koordinator for det kvinneretta arbeidet via dette programmet. Fylkeskommunen har likestilling som et av sine arbeidsområder, men uten at det er nedfelt som eget satsingsområde i fylkesplanen. Likestillingsarbeidet er retta både innad i organisasjonen og utad mot kommunene. Det er også startet kvinneretta tiltak i regi av nærings- og ressursavdelingen retta mot etablererkvinner og etablererstipendordninger, samt nettverksbygging mellom disse. Det jobbes også med å fremme kvinners politiske deltakelse. Likestillingsutvalget i fylket henvender seg til partiene før nominasjonen og anmoder om å nominere kvinner under fylkes- og kommunevalgene. Ut fra opplysninger vi har innhentet hos fylkeskommunen, foregår det ikke spesielle prosjekt i kommunene i Østfold for å få kvinner med i planleggingsprosesser.

2.17. Vestfold

Vi har vært i kontakt med følgende instanser:

Vestfold fylkeskommune, fylkesrådmannens avdeling.

Ramnes kommune.

Dokumentasjon:

Ramnes kommune (1991): Program for aktivisering og deltakelse.

Ramnes kommune: Kommuneplan 1995-2005. Langsiktig del. Høringsutkast.

Vestfold fylkeskommune: Fylkesplanen for Vestfold. 1996-99. Høringsutkast.

Vestfold fylkeskommune (1992): Personalpolitikk i Vestfold fylkeskommune. Mål og tiltak.

Historikk og bakgrunnsinformasjon om det kvinneretta arbeidet i Vestfold:

Vestfold har ikke vært blant satsingsfylkene i DU's Kvinneprogram, og har ikke hatt egen koordinator for kvinneretta arbeid. Det har vært gjort lite i fylket av kvinneretta arbeid eller prosjekter. Ramnes kommune var riktignok en av forsøkskommunene i Miljøverndepartementets prosjekt "Kommuneplanlegging på kvinners vilkår" (1989-1991).

I dag er *likestilling* det overordnede "kvinnesatsingsområdet" i regi av fylkeskommunen. Arbeidet har i stor grad vært rettet innad i organisasjonen og mot å få flere kvinner i ledende stillinger i fylkeskommunen. Det foregår ingen satsing på kvinneretta arbeid i regi av næringsavdelingen (det finnes for eksempel ikke egne etablererstipendordninger for kvinner). Ut fra de opplysninger vi har innhentet hos Fylkeskommunen foregår det heller ikke kvinneretta prosjekt/arbeid i kommunene i Vestfold pr. juni 1995.

opplysninger vi har fått fra Oslo kommune foregår det ikke noe særskilt arbeid rettet mot å få kvinner med i beslutnings- og planprosesser. Kommunen prioriterte personal- og ledelsesspørsmål på grunn av begrensede ressurser. De har også tanker om å rette mer oppmerksomhet mot kommuneplanarbeidet, men foreløpig er det ikke utarbeidet noen konkrete planer for en slik satsing.

3. Departementer og andre organisasjoner

Vi har vært i kontakt med følgende statlige organer:

Landbruksdepartementet.

Fiskeridepartementet.

Fiskerinæringens Kvinneutvalg.

Kommunaldepartementet (Regionalpolitisk avdeling og Distriktsutbyggingsavdelingen).

Statens nærings- og distriktsutviklingsfond (SND).

Dokumentasjon:

Barne- og familiedepartementet (1992): Handlingsprogram for likestilling i departementene 1991-1994. Rapport fra erfaringskonferansen 27.10.1992..

Barne- og familiedepartementet (1993): Handlingsprogram for likestilling i departementene 1991-1994. Rapport fra konferanse 14.6.1993.

Barne- og familiedepartementet (1995): Brosjyre "Dette er regjeringens integreringspolitikk".

Fiskeridepartementet (1990): Handlingsplan for likestilling i norsk fiskerinæring. Fra mannsdominans til likeverd.

Fiskeridepartementet (1991): Vedtekter for Fiskerinæringens Kvinneutvalg.

Fiskeridepartementet (1993): Organiseringen av kvinnerettede tiltak i Fiskeridepartementet: Fiskerinæringens Kvinneutvalg.

Fiskeridepartementet (1993): Integrering av kvinneperspektivet i fiskeri- og havbrukspolitikken. Notat.

Fiskeridepartementet (1994-95): Fiskeri- og havbruksforvaltning. St.prp. nr. 1.

Fiskerinæringens Kvinneutvalg (1992): Årsberetning for Fiskerinæringens Kvinneutvalg året 1992.

Fiskerinæringens Kvinneutvalg (1994): Årsmelding Fiskerinæringens Kvinneutvalg 1994.

Fiskerinæringens Kvinneutvalg (1994): Brosjyren "Kvinner og menn i Fiskeindustrien".

Fiskerinæringens Kvinneutvalg: Brosjyren "Et hav av muligheter".

Kommunaldepartementet (1992): Kvinnesatsingen på 1990-tallet. Rapport 1/92. Distriktsutbyggingsavdelingen.

Landbruksdepartementet (1987): Handlingsprogram for likestilling 1986-90.

Landbruksdepartementet (1993): Innspill til publikasjon fra arbeidsgruppen for kommunalt likestillingsarbeid. Kvinneperspektiv i landbrukspolitikken - forholdet til kommunene. Sak 6181/93

Landbruksdepartementet (1994): Oversikt over departementets tiltak overfor kvinner i landbruket. Internt notat.

Litteraturliste - forsknings- og evalueringsrapporter

- Amdam, J., Sæterdal, A. og Kleven T. (1989): *Kvinneperspektiv i samfunnsplanlegginga*. Arbeidsnotat nr. V 8903. Møreforskning. Volda.
- Amdam, J., Sæterdal, A. og Kleven T. (1991): *Kommuneplanlegging på kvinners vilkår. OVE-teamets undervegsvaluering 1990*. Arbeidsrapport nr. V 9111. Møreforskning. Volda.
- Amdam, J., Sæterdal, A. og Kleven T. (1992): *Gjør det noen forskjell? Evaluering av forsøk i 6 kommuner med kommuneplanlegging på kvinners vilkår*. Møreforskning rapport nr. 9312. Volda.
- Amdam, J. og Veggland, N. (1991): *Teorier om samfunnsplanlegging. En teoretisk introduksjon for planlegging av samfunnsendring*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Alsos, Gry A. og Ljunggren, Elisabet (1995): *Kari Askeladd og de gode hjelperne? Om forholdet mellom kvinnelige etablerere og kommunale næringssetater i Lofoten*. NF-rapport nr. 11/95. Nordlandsforskning, Bodø.
- Aure, Marit (1994): *Utviklingslag - en ny arena for kvinner? En studie av kvinne-deltakelse i organisasjonsliv og utviklingslag i Tromsø kommune*. Prosjektrapport i prosjektet "Borgarrolle og institusjonell respons" - et NFR-prosjekt. Stensilserie A nr. 75. Institutt for samfunnsvitenskap. Seksjon for samfunnsplanlegging og lokalsamfunnsforskning. Universitetet i Tromsø. Tromsø.
- Berg, Nina Gunnerud (1991): *Kjønnsperspektiv på entreprenørskap i distriktene*. Senter for Samfunnsforskning. Allforsk. Universitetet i Trondheim. Trondheim.
- Berg, Aase og Reithe, Gunnhild (1990): *Kvinnemobiliseringsprosjektet i Kåfjord kommune*. Evalueringsrapport. Institutt for Samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø. Tromsø.
- Bjørge, Vigdis R. (1993): *Kvinnerettet tiltaksarbeid: distriktpolitiske virkemidler og lokale mobiliseringsprosesser*. Hovedoppgave i geografi. Institutt for geografi. Universitetet i Bergen.
- Bolkesjø, Torjus (1995): *Bygdemobilisering i Telemark*. TF-notat 3/95. Telemarksforskning. Bø.
- Christiansen, Lone Lønne (1994): *KIMs informasjonsvirksomhet i ungdomsskolen i Oslo, 1989-1993*. Oslo kommune. Oslo.
- Flemmen, Anne Britt (1990): *Sluttrapport fra Tiltaksprogrammet for kvinner i Troms*. NORUT Samfunnsforskning. Tromsø.
- Flemmen, Anne Britt (1990): *Appendiks til sluttrapport fra Tiltaksprogrammet for kvinner i Troms*. NORUT Samfunnsforskning. Tromsø.
- Fyhn, Asbjørg og Flakstad, Anne Grethe (1988): *47 distriktskvinner. Forundersøkelse til tiltaksprosjekt overfor kvinner i Kåfjord kommune*. Kåfjord kommune.

Maal, Bodil og Kassah, Bente Lind (1994): "Nettverkskreditt" - virkemiddel rettet mot småtablerere. I Otterstad, O. og Jentoft, S.: *Leve kysten? Strandhogg i fiskeri-Norge*. Ad Notam. Gyldendal forlag.

Ness, Tove (1989): *Kvinneperspektivet i fylkesplansammenheng*. Rapport nr. 20/89. Østlandsforskning. Lillehammer.

Nordhus, Lillebit (1993): *Kvalitet i arbeidsmarkedsopplæring gjennom helhetslæring. Sluttrapport i prosjektet "Fremtidsjobb for kvinner"*. Arbeidsdirektoratet. Oslo.

Nylehn, Børre (1992): *Integrering i kommunale organisasjoner*. NF-rapport nr. 6/92-60. Nordlandsforskning. Bodø.

Nyseth, Torill (1993): *Utviklingslagene i Tromsø kommune. En spørreskjemaundersøkelse av utviklingslagenes virksomhet til styremedlemmer i utviklingslagene og medlemmer av Tromsø kommunestyre*. Arbeidsrapport fra NFR-prosjektet "Borgarrolle og institusjonell respons" - et NFR-prosjekt. Stensilserie A nr. 81. Institutt for samfunnsvitenskap. Seksjon for samfunnsplanlegging og lokalsamfunnsforskning. Universitetet i Tromsø. Tromsø.

Pedersen, Kirsti (1990): *Kvinneprosjektet "Grenseløse deg" - fra ide til iverksetting og første gjennomføringsfase. Strategier for videreføring*. Rapport 1990:8. Finnmarksforskning. Alta.

Pedersen, Kirsti (1991): *Kvinner sprenger grenser? Organisering og nettverksbygging i og omkring prosjektet "Grenseløse deg"*. Rapport 5:1991. Finnmarksforskning. Alta.

Reiersen, Annbjørg (1994): *Veksthusprosjektet: Prosjektskisse av veksthuset for kvinner i Vesterålsregionen*. Rapport SF 22/94. NORUT Samfunnsforskning, Tromsø.

Thomassen, Bente og Lotherington, Ann Therese (1993): *Kvinnekontakten i Hitra kommune. Evaluering av et tiltaksprosjekt*. NORUT Samfunnsforskning, Tromsø.

Thomassen, Bente (1993): *Kvinner som kvalitetsledere i fiskeindustrien. Evaluering av et kvinneprosjekt*. NORUT-Samfunnsforskning. Tromsø.

van der Ros, Janneke (1993a): *Organisering og definering av forskjellighetens problem*. Arbeidsrapport nr. 21:1993. Del I: teoretisk ramme og forskningsdesign. Forskningsprosjekt om Organisering av kommunal likestillingspolitikk i 90-årene; utfordringer for offentlig sektor. Oppland Distrikthøgskole. Lillehammer.

van der Ros, Janneke (1993b): *Hva er det de snekrer, frue?* Arbeidsrapport nr. 21:1993. Del II: Presentasjon av noen resultater. Forskningsprosjekt om Organisering av kommunal likestillingspolitikk i 90-årene; utfordringer for offentlig sektor. Oppland Distrikthøgskole. Lillehammer.

van der Ros, Janneke (1994a): "Hvordan er det De snekrer, Frue? De er da en løs skrue!" Foredrag på Jantespranget 4-5 november 1994 på Hafjell.